

МАЙБУТНЯ ДОЛЯ ЗЕМЛІ Є ДОЛЕЮ ВСЕСВІТУ (ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНТРОПОКОСМІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ВЧЕНИХ-КОСМІСТІВ*)

Стаття присвячена одному з положень філософії російського космізму – антропокосмізму, у тому числі його моральнісному виміру.

Ключові слова: російський космізм, антропність, антропокосмізм, глобальна етика.

Статья посвящена одному из положений философии русского космизма – антропокосмизму, в том числе его нравственному аспекту.

Ключевые слова: русский космизм, антропность, антропокосмизм, глобальная этика.

The article deals with one of the branch of philosophy of Russian cosmism – anthropocosmism, including its moralistic aspect.

Keywords: Russian cosmism, antropics, anthropocosmism, global ethics.

Початок ХХ століття ознаменувався пошуками засад нової світоглядної концепції, яка б відповідала стрімким соціально-політичним та науково-технічним зрушенням свого часу. Фундаментальні відкриття в галузі природничо-наукових знань і насамперед у фізиці та біології поставили на порядок денний цілу низку філософських питань. Стало очевидним, що навіть проблематику теоретичного значення необхідно розглядати в гуманітарному контексті. Віднині людина вже не могла займати позицію безстороннього дослідника. Весь світ об'єктивних законів макрокосмосу мав сполучатися зі складною структурою мікросвіту людини.

Зокрема, величезне враження на фізиків справляє узгодженість фундаментальних фізичних констант: наприклад, несуттєве змінення гравітаційної постійної або швидкості світла могло привести до того, що в такому світі вже не могли б виникнути стабільні космічні утворення і природне життя в його сучасному розумінні. Внаслідок з'явився *принцип антропності*, згідно з яким навіть найнезначніші зміни фундаментальних фізичних констант ведуть до таких змін теоретично осмислених властивостей Всесвіту, що виникнення в ньому життя стає практично неможливим. Отже, не існує суб'єкта – немає кому вивчати Всесвіт. Тому суб'єктивно Всесвіт існує, коли існуємо ми [3, с. 30].

У спрощеному вигляді принцип антропності стверджує: «Ми існуємо тому, що Всесвіт саме такий, яким він є». Інакше кажучи, хоча наше положення у Всесвіті не є обов'язково центральним, воно обов'язково повинне бути особливим, унікальним, хоча б щодо умов зародження життя.

Це наріжне положення дає задовільну відповідь на актуальні питання сучасної науки, зокрема, допомагає визначити зв'язки законів та якостей Всесвіту, осмислити природу космоеволюційних процесів, взаємозв'язки людини й навколишнього середовища, вибудувати стратегію подальшого існування людства тощо. Саме антропний принцип став однією з найбільш визначних концептуальних ідей

XX століття, оскільки встановив зв'язок великомасштабних параметрів Всесвіту, фундаментальних констант мікросвіту і властивостей біосфери.

Антропний принцип отримав теоретичне завершення в другій половині XX століття в працях таких учених, як А. Діра, Г. Ідліс, Б. Картер, Р. Дікке, Дж. Уілер та ін. Проте з упевненістю можна стверджувати, що космісти, насамперед в особі К. Цюлковського, одними з перших підійшли до осмислення положення людини у Всесвіті, закладаючи, таким чином, філософські засади «антропної точки зору» на причину космічних явищ. По суті, наріжна ідея антропокосмізму, що розроблялася представниками космізму, була філософською модифікацією принципу антропності.

Одне з головних питань, на яке намагалися дати відповідь космісти, – яким чином співвідноситься вкорінена ідея монізму Всесвіту з ідеєю унікальності людської природи? Оскільки так чи так концептуальні засади вчення про мікро- й макрокосм зводяться до проблеми плюралізму форми і монізму змісту.

Однією з вихідних констант антропного принципу є діалектичність космоеволюційного процесу, що базується на загальних законах, які у свою чергу обумовлені монізмом Всесвіту. На цій особливості неодноразово наголошували вчені-космісти, зокрема, Костянтин Цюлковський, який писав: «Усе неперервне, і все єдине. Матерія єдина, також її чуйність і чутливість» [8, с. 144]. І далі він зазначає: «Змінюється форма, а сутність залишається, оскільки сутність є матерія, яка вічна» [9, с. 205].

Цю думку також підтримували представники гуманітарного космізму, зокрема П. Флоренський**, який розглядав людину як феномен творчості космосу, що віддзеркалює всю історію Всесвіту.

Проте найбільшій підтримки ідея «тотальності всіх речей» отримала в працях космістів-природознавців. Засновник геліобіології Олександр Чижевський зазначав: «Ми звикли дотримуватися спрощеного й вузького антифілософського погляду на життя як на результат випадкової гри тільки земних сил. Це, звичайно, неправильно. Життя ж, як ми бачимо, значно більшою мірою є явищем космічним, ніж земним. Воно створене впливом творчої динаміки Космосу на інертний матеріал Землі. Воно живе динамікою цих сил, і кожне биття органічного пульсу узгоджене з биттям космічного серця – цієї грандіозної сукупності туманностей, зірок, Сонця, планет» [12, с. 33].

Чижевський першим на науковому рівні обґрунтував залежність планетарної еволюції людства від космічних ритмів. Про це красномовно свідчать назви його робіт: «Всесвітньо-історичний процес і циклічна діяльність Сонця», «Енергетичний вплив сонячного випромінювання на фізичні та хімічні процеси на Землі», «Періодична діяльність Сонця та її вплив на органічний світ землі», «Психічні епідемії та циклічна діяльність Сонця», «Масові зрушення й стислі періоди сонцедіяльності» та ін.

Схожої позиції дотримувався український вчений Володимир Вернадський, який вважав, що життя у Всесвіті є похідною від складних планетарних процесів, космічного механізму, «у якому, як нам відомо, не існує випадковості». А учень В. Вернадського, Микола Холодний, наголошував, що «людина, незважаючи на

суттєві особливості, створеного нею життєвого середовища, продовжує залишатися невід'ємною частиною космосу, повністю підпорядкована законам, що діють у ньому» [6, с. 333].

Надалі цю ідею розвивали Лев Гумільов, якому належить теорія пасіонарності – підйомів активності етносів під впливом космічних факторів, а також відомий російський науковець В. Казначеев.

Сьогодні більшість учених переконані, що виникнення умов, що сприяють зародженню життя, розуму, цивілізації, залежить не тільки від локальних особливостей певного регіону Метагалактики, але й від її глобальних характеристик. Таким чином, Всесвіт не є нейтральним фоном, а активним співучасником прогресивної еволюції.

Водночас, космісти-природознавці визнавали унікальні особливості існування земного життя. Наприклад, К. Ціолковський вважав, що самозародження у Всесвіті допускається вкрай рідко, «з огляду необхідності поновлення й поповнення досконаліх». Такий почесний і водночас важкий жереб випав на долю Землі. «Небагато планет його отримують. Ледей одна на більйон» [8, с. 154]. Цю ж думку він розвиває в роботі «Моральність (етика) Землі й неба» [10, с. 376].

Проте, унікальність для космістів ніколи не означала виключності або самотності. Особливість антропокосмізму К. Ціолковського полягала також у висунутій ним концепції безлічі заселених світів. Ця ідея була похідною з так званого «принципу Коперніка», згідно з яким усі точки простору нашого Всесвіту рівноправні. «Заселеність всесвіту, – писав К. Ціолковський, – є абсолютною, хоча і не фактичною істиною... Сказати, що всесвіт порожній, полишений життя на тих засадах, що ми його не бачимо, є брутальною помилкою» [10, с. 353].

Космос наповнений безмежною кількістю проявів мислячої матерії. Цей факт є результатом як природного космогенезу, так і штучного розповсюдження життя. Як відомо, К. Ціолковський був палким прихильником ідеї панспермії, про що неодноразово засвідчував сам.

Та якщо однією з якісних характеристик Всесвіту є множинність форм існування матерії, зокрема мислячої, логічно припустити, що розвиток людського розуму не може бути кінцевою метою еволюції космічної матерії. «Чи може тверезо мислячий натураліст визнати, що в еволюції форм життя розум *Homo sapiens faber* є кінцевим, максимально можливим, остаточним проявом духовних досягнень організованих істот? – писав В. Вернадський. – Чи треба думати, що тут на Землі у цей геологічний час перед нами розгорнулося тільки проміжне виявлення духовних можливостей життя і що в Космосі де-небудь існують її більш високі в цій сфері проявлення?» [1, с. 358].

Ідею безлічі заселених всесвітів відстоювали такі вчені зі світовими іменами, як О. Зельманов, О. Фрідман, Е.-П. Хаббл, Й. Шкловський та ін. І сьогодні в цієї гіпотези достатньо апологетів. Зокрема Й. Шкловський*** у культовій книзі «Всесвіт. Життя. Розум» писав, що цілком природно зробити припущення, що наша цивілізація – одна з доволі багатьох і не становить унікального явища у Всесвіті. «Більш того, можна в першому наближенні вважати, що наша земна цивілізація – досить типовий вияв

розумного життя у Всесвіті» [13, с. 174].

Сьогодні антропний принцип коригується новітніми науковими даними, наповнюється новим філософським змістом. Учені стверджують, що сформульований на даних аналізу якостей нашого Всесвіту антропний принцип доводить висновку, що може існувати безліч інших всесвітів (Метавсесвіт). Отже, ми не повинні обмежувати поняття «макрокосмос» лише нашою галактикою чи навіть метагалактикою, а включити таке поняття, як «плюралістичний Космос» (безмежна кількість Всесвітів, можливо побудованих за різноманітними принципами) [5, с. 57].

Відповідно і поняття «мікрокосмос» теоретично може включати не тільки антропоморфідів, а й інші розумні істоти, які можуть відрізнятися від нас біологічними якостями, рівнем свідомості соціальною організацією, типом навколишнього середовища і взаємозв'язками з ним (наприклад, бути автотрофними).

Таким чином, розширення філософського змісту антропного принципу виносить на порядок денний необхідність розроблення системи етичних настанов, яка б коригувала відносини людини з «плюралістичним Космосом».

Той же Й. Шкловський іще на початку 60-х років минулого століття підкреслював значення філософського та історико-соціологічного аспектів фізико-астрономічної проблеми безлічі заселених всесвітів. Зокрема, у цьому аспекті актуальною стає проблема наростаючої «експансії» розумного життя в космічний простір, її активний вплив на Космос і відповідні наслідки. [13, с. 176].

Отже, ми повинні мати хоча б найбільш загальне уявлення про можливі шляхи розвитку позаземних цивілізацій чи принаймні існування живих форм матерії. Насамперед, необхідно враховувати, що наша цивілізація, на думку більшості вчених, дуже молода і розумне життя скоріш за все не вийшло з «дитячого віку». Інші розумні істоти можуть перебувати на значно вищому еволюційному щаблі, що обумовлює принципово інші типи соціального устрою, наукового й технічного прогресу. А відтак, актуалізується питання про саму можливість спілкування на певних морально-етичних засадах, які ще не засвоєні нашою незрілою свідомістю?

«Ми брати, – писав К. Ціолковський, – вбиваємо один одного, розпочинаємо війни, немилосердно поводимося із тваринами. Як же ми поставимося до зовсім невідомих нам істот? Можливо, приймемо їх як суперників у володінні Землею й згубимо себе в нерівній боротьбі? <...> Людство настільки далеке у своєму розвитку від просунутих планетарних істот, як нижчі тварини – від людей. Не підемо ж ми в гості до вовків, отруйних змій чи горил. Ми їх тільки вбиваємо. Довершені істоти неба не бажають те саме робити з нами» [11, с. 184].

Над цим питанням розмірковував польський письменник С. Лем. У передмові до роману «Соляріс» він писав: «Ця зустріч із Незнаним повинна поставити цілу низку проблем пізнавального походження: природи філософської, психологічної й моральної». Польського письменника не дарма хвилювала ця, без перебільшення сказати, світоглядна проблема. Адже людина міряє космос параметрами своєї душі, у глибинах якої дуже важко розпізнати образ Всесвіту. «Ми відправляємося в космос, налаштовані на все, тобто самотність, боротьбу, страждання й смерть... Та насправді це не все і наша готовність виявляється недостатньою. Ми зовсім не прагнемо

опанувати космос, прагнемо лише розширити Землю до його кордонів... Ми вважаємо себе лицарями святого Контакту... Це друга неправда. Ми не шукаємо нікого, окрім людей. Не треба нам інших світів. Нам потрібно дзеркало...» [2, с. 534].

Знаменним є те, що погляди письменника С. Лема і вченого Й. Шкловського, які так збігалися в 60-х роках, стрімко розмежувалися в 70-х. Цей факт знайшов своє логічне завершення в дискусії між опонентами на сторінках журналу «Знание – сила» 1977 року. «Зміст моєї статті, – писав Й. Шкловський, – якраз зводиться до твердження, що в цій картині світу немає місця космічним проявам розумного життя... Можливість нашого космічного антропоцентризму принаймні у Місцевій системі галактик мені уявляється невимірно багатшою у філософському, етичному й моральнісному плані, ніж традиційне „Люди, агов!“» [14, с. 42].

Що ж могло спонукати науковця зі світовим ім'ям так різко змінити думку? Безумовно, нова позиція ґрунтувалася на чисельних наукових аргументах на користь гіпотези унікальності життя у Всесвіті або скоріше на відсутності фактів, які б могли засвідчити інші його прояви. Проте варто наголосити, що риторичне питання – «чи самотні ми у космосі?» – є концептуальним у філософському розумінні. Від того, чи самотня людина на космічному острові, чи на ньому існують інші розумні істоти, залежить тактика її виживання, сенс її існування, перспективи еволюції.

Розширення кордонів Всесвіту, заселеного численними носіями розуму, обумовлює розширення звичних морально-етичних параметрів, свого роду «глобалізацію» етичних відносин. Отож, необхідно ламати традиційні уявлення і розробляти нову шкалу ціннісних орієнтирів, яка повинна будуватися на універсальних, загальногуманістичних принципах.

Проте в тоталітарній державі, зокрема в часи так званого «застою» 70-х – початку 80-х років, такий підхід був неможливий. Сумнозвісна «теорія двох потоків» рішуче поділяла світ на «наш» та «їхній» – тих, хто жив по інший бік суспільно-політичних барикад.

Положення про множинність заселених світів має ще один принциповий аспект, пов'язаний із можливістю отримання нової інформації, а відтак – соціальними змінами відповідно до рівня нових знань. Отже, приваблива перспектива здійснити еволюційний стрибок за рахунок отримання більш прогресивних технологій хвилює уми не тільки фантастів, але й багатьох сучасних учених.

Зрозуміло, що за радянських часів праці космістів залишалися незатребуваними. Проте саме космісти започаткували наріжні засади розроблення соціоетичних положень антропокосмізму: глобалізація, ієрархія, взаємодопомога, особиста відповідальність, інтегральний принцип вирішення планетарних проблем тощо. Загальні контури цієї проблематики були окреслені, насамперед, у філософських працях К. Цюлковського, надрукованих наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ століття: «Воля Всесвіту», «Демократія та ієрархія», «Живі істоти в космосі», «Наукова етика», «Монізм Всесвіту», «Невідомі розумні сили», «Права матерії та нижчих істот та обов'язки вищих» та ін.

Дещо раніше В. Вернадський підходить до необхідності розроблення нової етики. Ще в 1885 – 1896 роках він працює над однією із програмних праць «Етика»

(яка, на жаль, лишилася незакінченою), у якій висуває ідею необхідності розроблення положень глобальної етики, яка б охопила всі без винятку сфери людської діяльності в планетарному масштабі. Тим самим він, по суті, закладає підвалини таких галузей наукового знання, як екоетика та біоетика.

Слід зазначити, що тільки в другій половині минулого століття світова спільнота підійшла до об'єктивної необхідності розроблення загальних положень сталого співіснування людини і навколишнього середовища, а також усіх форм живої матерії тощо.

Антропокосмізм учених-космістів мав ще одну характерну особливість – *творчо-активний* взаємозв'язок людини і космосу. Не тільки Всесвіт зумовлює розвиток людини, але й розумні істоти можуть і чинять вплив на структуру і подальшу долю Всесвіту. Рано чи пізно людство на певному етапі своєї космічної еволюції мало вийти за межі рідної планети й почати обживати інші світи.

Ідею «господарчого» освоєння космосу сформулював іще М. Федоров****, коли поставив питання про регулювання атмосферних явищ, керування рухом Землі та про пошуки «нових земель» [4, с. 362]. Надалі К. Ціолковський науково довів можливість виходу людини в космос за допомогою «реактивних приладів», а також розробив план використання космічного простору з науковою-дослідною і промисловою метою.

Учений неодноразово казав, що головна мета проникнення людства в космос полягає в освоєнні сонячної енергії та в розвитку на її базі космічної індустрії. «Потроху людина зведе помешкання в ефірі, – писав учений у 1928 році. – Вони оточать Сонце, і достаток людей зросте в мільярди разів. Усе це так, але не можна зовсім полишити й Землю. По-перше, вона колиска, по-друге, на пустельній Землі розмножаться несвідомі істоти, які зроблять із неї притулок страждань. І зараз ми бачимо пекло не тільки серед тварин, а й серед більшості людей. І Землю й інші планети доведеться привести в порядок, щоб вони не були причиною страждань для атомів <...>. Окрім того, Земля необхідна, як опора, як базис для поширення і зміцнення могутності людини в Сонячній системі та на її планетах. Ось чому ми займемося долею Землі та її населення. Її майбутня доля є долею Всесвіту...» [7, с. 209].

Водночас космісти були першими, хто на філософському рівні усвідомили значення етичного аспекту освоєння космосу людством. Адже саме цей вектор є принципово важливим у плані формування духовних орієнтирів, відчуття перспективи і бачення мети розвитку сучасної цивілізації.

Таким чином, антропокосмізм, започаткований космістами-науковцями, характеризувався такими вихідними положеннями:

- максимом є тріадний зв'язок: *людина – причина суцього – Всесвіт*;
- обумовленість еволюції людства впливом космічних констант і факторів;
- активний вплив людини на розвиток космічних процесів і явищ;
- визнання множинності заселених всесвітів;
- уявлення про космос як систему ієрархічних ступенів розвитку матерії, зокрема наділеної розумом;

- необхідність розроблення етичної концепції, яка б відповідала антропокосмічному світогляду.

* Російський космізм – конкретно-історичне проявлення космічної парадигми свідомості. Філософський напрям, що сформувався на межі двох попередніх століть і об'єднав білоруських, російських, українських мислителів, учених із різноманітних галузей наукових знань (М. Федоров, М. Умов, К. Циолковський, В. Вернадський, В. Муравйов, О. Горський, М. Сетницький, П. Флоренський, М. Холодний, О. Чижевський, В. Купрієвич, О. Манєєв та ін.).

** Флоренський Павло Олександрович (1882 – 1937) – російський учений, математик, релігійний філософ, богослов.

*** Шкловський Йосиф Самуїлович (1916 – 1985) – радянський астрофізик, член-кореспондент АН СРСР. Праці з теоретичної астрофізики й радіоастрономії (дослідження сонячної корони, наднових зірок, космічного випромінення, походження космічних променів).

**** Федоров Микола Федорович (1828 – 1903) – російський релігійний мислитель, один із засновників російського космізму.

Література:

1. *Вернадский В. И.* Изучение явлений жизни и новая физика / В. И. Вернадский // Владимир Вернадский: Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. – М., 1993.
2. *Лем С. Солярис* / С. Лем // Избранное / С. Лем. – Кишинев, 1978.
3. *Моисеев Н. Н.* Оправдание единства / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1988. – № 4.
4. *Федоров В. Ф.* Философия общего дела / В. Ф. Федоров // Сочинения / В. Ф. Федоров. – М., 1982.
5. *Философские поиски и научная фантастика (Беседа за «круглым столом»)*. – М., 1990.
6. *Холодный Н. Г.* Мысли натуралиста о природе и человеке / Н. Г. Холодный // Русский космизм: Антология философской мысли / сост. С. Г. Семенов, А. Г. Гачевой. – М., 1993.
7. *Циолковский К. Э.* Будущее Земли и человечества / К. Э. Циолковский // Промышленное освоение космоса / К. Э. Циолковский. – М., 1989.
8. *Циолковский К. Э.* Монизм Вселенной / К. Э. Циолковский // Очерки о Вселенной. – М., 1992.
9. *Циолковский К. Э.* Радость смерти / К. Э. Циолковский // Очерки о Вселенной. – М., 1992.
10. *Циолковский К. Э.* Научная этика / К. Э. Циолковский // Грезы о Земле и небе. – Тула, 1986.
11. *Циолковский К. Э.* Планеты заселены живыми существами / К. Э. Циолковский // Очерки о Вселенной. – М., 1992.
12. *Чижевский А. Л.* Земное эхо солнечных бурь / А. Л. Чижевский. – М., 1976.
13. *Шкловский И. С.* Вселенная. Жизнь. Разум / И. С. Шкловский. – М., 1965.
14. *Шкловский В. И.* Отвечаю Лемму / И. С. Шкловский // Знание – сила. – 1977. – Июль.